

Páll
Csilla

Az evangélium képekben

Rendhagyó evangélikus oltár Bécsben

A bécsi Kunsthistorisches Museum 2013-ban újra megnyílt Kunstkammerjének (az iparművészeti és kincstári jellegű műalkotások gyűjteménye) XXX. számú termében ismét kiállításra került egy igen különös lutheránus szárnyasoltár, *Mömpelgarder Altar* néven. Ezt a württembergi hercegséghez tartozó Mömpelgard grófság urának, Georg von Württembergnek a megrendelésére készítette el a Herrenbergben működő festőművész, Heinrich Füllmaurer 1538/1540 körül. (*Der Mömpelgarder Altar*, Bildband, 2016, 3. o.)

A hatszárnyú oltáron összesen 157 kép látható. Minden kép felső harmadában a bibliai könyvek szövegét az igehelyek megjelölésével együtt kartusszerű, díszes keretekben helyezték el. A 160 újszövetségi jelenet megfestése a műhelyben dolgozó segédek bevonásával két évet vehetett igénybe. A bibliai könyvek szövegét az igehelyek megjelölésével együtt, a képek felső harmadában, bekeretezve helyezték el.

Az ábrázolások Luther bibliafordításának szellemében készültek, de a szövegek egy úgynevezett evangélium-harmóniát (négy evangélium anyagának összeszerkesztett szövege) követnek. A képre festett szövegek délnémet tájszólásban íródtak, a kutatás szerint dik-tálás után.¹

A mömpelgardai oltárnak létezik egy másik, hasonló változata, amelyet a tartózkodási helye után Gothaer Altarnak neveznek. Eredetileg Stuttgartban, a hercegi kastély melletti templomban volt elhelyezve.

Az egyedülálló, új koncepció létrehozásához az addig is közhasználatban levő képtémák mellett számos vadonatúj kép megalkotására volt szükség. A képek a bibliai szöveg lutheri, korszerű, aktualizált értelmezését is szorgalmazták (például sem szentek sem bibliai alakok dicsőfénye nem látható).

Az oltár fő képén, a *Golgoták hegyén* csoportokba rendezve ikonográfiailag rendhagyó személyeket találunk, akik nem szoktak a hagyományosan meg-

1. kép. A mömpelgardai oltár. KHM, Bécs

¹ A szövegek szerzője feltehetőleg Jakob Berninger (a speyeri dóm vikáriusa), akinek munkáját 1526-ban, 1529-ben és 1532-ben adták ki Hans Grüninger nyomdájában, Strasbourgban. PACKEISER 1999, 192. o.

2. kép. A gothai oltár, 1537/40, Heinrich Füllmauer alkotása, Gotha

festett „Krisztus a keresztfán”-ábrázolásokon szerepelni. Ezek korabeli vallási és politikai helyzetre vonatkozó üzeneteket is hordoznak.

Az oltár minden valószínűséggel a hercegi, illetve grófi kastélytemplom számára készült, ezért csak az ide járó személyek, illetve az ide meghívott vendégek láthatták.

A történelmi háttér és szereplői

Ahhoz, hogy e délnémet területen létrejött, teljesen rendhagyó evangélikus oltár készítésének okát és funkcióját megértsük, nem csupán művészettörténeti szempontokat kell figyelembe vennünk. Ismernünk kell a Német-római Birodalom tartományain belül a 16. század első felében zajló reformáció politikai és stratégiai történéseit – különös tekintettel az oltár megrendelését és megalkotását megelőző néhány évre (1534–1540).

I. Ulrich von Württemberg herceg (1487–1550) Baden-Württemberg, a mai délnyugatnémet szövetségi állam kiemelkedő történelmi alakja. I. Maximilian (1459–1519) német-római császár 1503-ban a 16 éves Ulrichot nagykorú uralkodóvá nyilvánította, miután unokahúgát, Bajor Szabinát már gyermekként összeházasította vele 1511-ben.

Az 1515-ben féltékenységből elkövetett gyilkossága² miatt V. Károly német-római császár 1518-ban kimondta rá a birodalmi átkot. Ulrich erre 1519-től 1526-ig Mömpelgardba helyezi át székhelyét. Ez manapság a Belfort közeli Montbéliard nevű francia városka a Vogézek déli lejtőjén. Akkor egy francia területekkel körülvett „szigetgrófság” volt, amelyet 1431-ben Luxemburgi Zsigmondtól³ kapott hűbérbirtokként a Württembergben uralkodó család (BREYVOGEL 1999, 64. o.).

V. Károly császár 1522-től Württemberget a többi közép-európai területtel együtt (Cseh Királyság, német nyelvű területek) öccse, Ferdinánd hűbérurassága alá rendelte, hogy a sebesen terjedő protestantizmus ellen felvegye a harcot.

Ulrich 1524-től kezdve lett Luther tanításainak híve, ami nagy szimpátiát szerzett neki az új Habsburg uralkodó alatt elnyomott lakosság, valamint a német protestáns főurak körében. 1526-tól barátjánál, a szintén Habsburg-ellenes I. Fülöp hesseni (hercegi rangnak megfelelő) tartománygrófnál kapott menedéket, akinek segítségével 1534-ben húszezer fős csapattal visszafoglalták a Württembergi hercegség területét. I. Ferenc francia király is kölcsönrel segítette ezt az első és sikeres katonai, vallási és politikai oppozíciót Európában a Habsburgok (V. Károly), illetve I. Ferdinánd német király ellen.⁴

A győzelmet követően Ulrich azonnal elrendelte országának a protestantizmusra való áttérését. Két teológus-prédikátorra bízta a reformációs munkák megszervezését: északon Amrosius Blarer, a lutheránus felfogás híve, délen Erhard Schnepf,⁵ a svájci zwingliánus eszméhez közelebb álló hitoktató kezdte meg munkáját. 1534. július 30-án a *Stuttgarter Konkordia* értelmében feloldották a köztük zajló – az úrvacsora jellege körül folytatott – vitát. 1536-ban Ulrich a schmalkaldeni szövetség tagja lesz (*lásd később*).

Georg von Württemberg gróf (1498–1558), Ulrich öccse (féltestvére) 1535-től veszi át bátyjától a mömpelgardi grófságot, amely korábban a francia királyságon belül elhelyezkedő német birtokként politikailag és vallási szempontból védett területnek számított. Az Ulrich herceg által elrendelt országos reformáció helyi bevezetését Georg gróf Pierre Toussainra bízta, aki a Zwingli-féle helvét felfogásban kezdte meg munkáját 1536-ban.

Ugyan a szakirodalomban Georg nevéhez fűződik a szóban forgó, mömpelgardi szárnyasoltár (*Mömpelgarder Altar*, Bécs),⁶ de a gróftól több szál kötötte a bázeli helvét, azaz képellenes, mint a toleránsabb lutheri felfogáshoz. Előzők már 1529-ben radikálisan eltávolítottak minden képi ábrázolást a bázeli templomból, míg az evangélikusok – szerencsére – ezt a kérdést differenciáltabban kezelték.

Ezért, megítélésem szerint, az oltár megrendelőjeként inkább Ulrich herceg fia, Christoph von Württemberg

² Ulrich herceg beleszeretett Hans von Hutten nevű főlovászmesterének felségébe, és riválisát egy vadászatkor megölte. Az áldozat a híres német reneszánsz író és humanista, Ulrich von Hutten unokatestvére volt. Az író beszámolóit és képi ábrázolásokat segítségével a bűnügy nagy nyilvánosságot kapott. <http://geschichtsverein-koengen.de/Ulrich.htm>.

³ Zsigmond 1387–1437 között, azaz 50 évig volt Magyarország királya, 26 évig német király és 4 évig német-római császár. Nagyváradon van eltemetve Szent László király sírja mellett.

⁴ Ulrich a mömpelgardi grófságát a hadikölcsön idejére I. Ferenc francia királynak adta zálogba. BABEL 1999, 285. o.

⁵ Erhard Schnepf (1495–1558) Ulrich herceg 1535-ben kinevezte udvari prédikátornak és a württembergi protestáns egyház szuperintendensének/püspökének, egészen 1545-ig. Abrozius Blarer (1492–1564) 1534 és 1538 között dolgozhatott Ulrich herceg szolgálatában. Schnepffel ellentétes nézeteket képviseltek több teológiai kérdésben, de az úrvacsora jellege körül folytatott vitát 1534. július 30-án a Stuttgarter Concordiával (egyetértő megállapodás) feloldották. A képvitában Blarer volt az erőszakosabb (lásd lejjebb: 1537 Uracher Götzentage) és sikeresebb, de csak rövid ideig. MULLER 1999, 169. kk.

⁶ A Mömpelgardi oltárral tudományosan először Heinrich Modern foglakozott 1896-ban. Ő írta le, hogy az Újszövetség 160 jelenetét milyen rendszer szerint helyezték el a 157 képen a 6 szárny mindkét oldalán valamint a középső (oltárszekrényt helyettesítő) táblán. Mindkét oltár (Gotha és Mömpelgard) festőjének azonosítása Werner Fleischhauer (1903–1997) nevéhez fűződik. *Der Mömpelgarder Altar*, Bildband, 4. o.

(1515–1568) jöhet számításba, aki 1542-től Mömpelgard hercegi helytartójaként az evangélikus hitet vallotta és védte az óhitű franciák és a délnémet helvét reformátusokkal szemben. 1519-től Innsbruckban, Maximilian, illetve V. Károly császár udvarában nevelkedett. 1532-ben Károly apródjaként részt vett a Bécs elleni első török ostromban.

Mömpelgard grófságban a két protestáns irányzat prédikátorai váltották egymást egészen 1588-ig, attól függően, hogy Württemberg hercegének éppen milyen politikai, illetve teológiai nyomásnak kellett engednie uralkodása alatt. Végül az ortodox lutheránus reformáció győzedelmeskedett. Christoph hercegi helytartóvá való kinevezésekor (1542), az óriási méretű, evangélikus oltár elhelyezése a mömpelgardi kastély templomában politikai manifesztumnak és vallási iránymutatásnak számíthatott.

A Schmalkaldeni Szövetség (1531–1541/42)

A türingiai Schmalkalden nevű városkában alakult meg az a politikai szövetség, amelyben kilenc protestáns német fejedelem és tizenegy szavad város fogott össze a katolikus V. Károly német-római császár ellen. Alapító tagjai közé tartozott I. Fülöp hesseni tartományi gróf és I. János Fülöp szász fejedelem. Már említettük, hogy ehhez a szövetséghez csatlakozott I. Ulrich herceg is 1536-ban.

A szövetség nagyon komoly politikai erővé vált a Habsburgok ellen, amellyel I. Ferenc francia király és VIII. Henrik angol király is szoros kapcsolatban álltak, és felvételüket szorgalmazták.

1537 februárjában tartották meg a legnagyobb és legjelentősebb gyűlésüket, amelyen számos fejedelem mellett a császár, a pápa, valamint a francia és dán királyok követei is részt vettek. Ezért ezt az eseményt *glanzvoller Fürs- tentagk*ént emelgetik a német történészek (pompás hercegi napok).

Ezen a gyűlésen jelen volt a reformáció elitje: a nagyon beteg Luther Márton ugyan a városban volt, de nem tudott részt venni a közös összejöveteleken. Philipp Melanchthon, Johann Bugenhagen és negyvenhárom evangélikus teológus ez alkalommal írta alá a Luther tollából származó *Schmalkaldeni cikkek*et, amelyek a *Kis* és *Nagy katekizmus*sal együtt váltak a lutheránus kánon részévé. A két württembergi reformátor Blarer és Schnepf is részt vettek ezen a nagy fontosságú eseményen.⁷

VIII. Henrik ugyanebben az évben lett az első protestáns király Európában az angol parlament hozzájárulásával. Ez az esemény igen komoly politikai jelentőséggel bírhatott a Schmalkaldeni Szövetségbe tömörülő főurak körében. Ennek a ténynek a reprezentációs célokra (is) készült mömpelgardi oltáron is felfedezhető nyoma van, az angol király alakja látható az oltárképen.

A fentiekben röviden vázolt történelmi körülmények képezték azt a hátteret, amelyen a két evangélikus oltár megszülethetett Württembergben. Sem előtte nem lett volna rá lehetőség, sem utána nem lett volna olyan politikai és programszerű jelentősége egy ilyen jellegű alkotás létrejöttének, mint éppen 1540 körül. Mindkettő a visszafoglalt hercegség sikeres reformációjának állít emléket teológiai és művészi formában.

A *Verbum Domini manet in aeternum* (az Úr szava örökké megmarad) jelmondata a Schmalkaldeni Szövetség közös jelszava lett, *VDMIAE* betűszóként volt használatban. Mindkét oltár szerkesztése követi ezt a mottót az

⁷ A Württembergi hercegség sikeres visszaszerzése az „osztrák háztól” 1534-ben a schmalkaldeni szövetség legnagyobb katonai és politikai sikerének számított. Ennek első számú haszonélvezője I. Ulrich herceg volt.

evangéliumi verssorokat tartalmazó nagy kereteivel. A württembergi hercegségben bevezetett új isteni és egyúttal uralkodói értékrend manifesztációjaként is értelmezhetők az alkotások.⁸

A monumentális Bibliaként olvasható oltár és annak megalkotói

A mömpelgardi oltár funkciójában – mérete és aprólékossága miatt – akár egy óriási Bibliának is tekinthető, amely a hercegi kastély templomában didaktikai és reprezentációs célokat szolgálhatott. A vasárnapi óhitű szentmisék beszüntetése után a prédikációk kerültek előtérbe, és ezzel az evangélium német nyelvű hirdetése.⁹ A 2 × 3 szárnyon és a középképen, vagyis 13 lapra, illetve felületre festett 157 képet a templomi padosorokból nem lehet jól látni, sem részleteit felismerni, ellentétben az előző szárnyasoltárok nagy méretű alakjaival. Erre csupán egy olyan személy képes, aki maga is lapozhatja az oldalakat, és közelről szemlélheti az egyes jeleneteket.¹⁰ Valószínűleg a hercegi kastélytemplom lutheránus lelkészei használhatták, hogy a prédikációk közben az „Isten szavával” feliratozott evangéliumi jeleneteket szemléltessék, akár időrendi sorrendben, lapozva az oldalakat. Korábban az oltároknak maximálisan 2 × 2 szárnya volt, kevesebb képfelülettel, amelyeket az egyházi év ünnepnapjainak megfelelően nyitottak ki vagy csuktak be.

A reformáció Württembergbe való bevezetését teológiai hitviták sorozata kísérte, hiszen Basel és Zwingli közelsége erős hatással volt ezekre a délnyugati területekre is. Ilyen volt az 1537-ben Urachban (Schwäbische Alb – Délnémetország nyugati része) megtartott reformációs tanácskozás is. Két irányzat hívei vitáztak a templomi képek és szobrok létjogosultságáról. A radikális, svájci orientációjú, képellenes Ambrosius Blarer (Tübingen) és a mérsékelt, lutheri felfogást valló Erhard Schnepf (Stuttgart) között zajló elvi vita miatt nevezték el ezeket a vitanapokat *Uracher Götzentagének*, azaz „Urach városában tartott bálványnapoknak”. Blarer szélsőséges álláspontja győzedelmeskedett. Ennek eredményeképpen a württembergi herceg, I. Ulrich elrendelte, hogy a templomokból távolítsák el azokat a műalkotásokat, amelyeket „bálványoknak” minősítettek (szentek ábrázolása, ereklyetartók stb.) (MULLER 1999, 172. kk.).¹¹

Ugyanakkor elképzelhető, hogy a kor reneszánsz pompájában nevelkedett és igen díszes templombelsőkhöz szokott württembergi főurak sivárnak érezhették a csupasz falakat a díszektől megfosztott templomaikban. Feltehető, hogy ezért is rendelt az uralkodó család két új – lutheri felfogásban és oktató szándékkal festett – „oltárbibliát”. Ezeket a stuttgarti Stiftskirchében és mömpelgardi kastélytemplomban helyezték el. A színes képek sokaságával

⁸ 1540 után a protestáns szövetség tagjai közti politikai viszályok egyre erősödtek. 1542-ben a Schmalkaldeni Szövetség működése belső érdekellentétek miatt megbénult és gyakorlatilag elvesztette üttöképességét. Ekkor V. Károly katonai erővel igyekezett a birodalom vallási egységét helyreállítani. 1546/47-ben a mühlbergi csatával végül sikerült megnyernie a schmalkaldeni háborút. Erre a protestáns liga végleg összeomlott, és a leghíresebb prédikátorok Angliába menekültek. https://de.wikipedia.org/wiki/Schmalkaldischer_Bund.

⁹ Az oltár méretei: középső kép: 98 × 91 cm; szárnyak: 185 × 101 cm; képek: 41 × 28 cm.

¹⁰ Ulrich herceg 1536-ban központilag gondoskodott arról, hogy országában minden egyházközség hozzájuthasson egy Luther-bibliához a vasárnapi *lectio continua*, azaz a folyamatos olvasás érdekében. PACKEISER 1999, 248. o.

¹¹ Egy 1539-es írásos forrásból tudható, hogy például csak Mömpelgard plébánosi templomából 28 oltárképet távolítottak el a protestáns szekularizáció folytán. PACKEISER 1999, 202. kk.

ellátott műalkotások szemet-lelket gyönyörködtető látványt nyújthattak, melyek hatását bizonyosan nagyra értékelték reprezentációs alkalmakkor is.¹²

Az oltárok képi programjának kialakításához szakavatott teológusra volt szükség: valószínűleg Kaspar Greter (Gräter, 1501–1557)¹³ udvari lelkész és prédikátor, az evangélikus teológia híve szaktanácsadásának köszönhetően jöhetett létre a két egyedülálló alkotás. Ő ajánlotta Ulrich hercegnek a megfelelő festőt, Füllmaurert. Gräter héberül is tudó, az Ótestamentum nyelvét oktató tanár volt Heilbronnban és Heidelbergben, ahonnan 1534-ben Ulrich szolgálatába ment Herrenbergbe. 1543-tól Ulrich udvari prédikátorának nevezte ki. A fiatal Erhard Schnepf is Grätertől tanulta a héber nyelvet. 1537-ben együtt vettek részt az urachi teológiai vitán, ahol ők az egyházi képek létjogosultságát védték a református Blarerrel szemben (MULLER 1999, 173. o.).

Heinrich Füllmaurer (Herrenberg, 1505–1546) festőt barátja, Gräter – aki előzőleg Herrenberg első evangélikus plébánosa volt – ajánlotta a hercegi család figyelmébe, hogy az új felfogású és ritka kivitelezésű oltárokat elkészítse. Füllmaurer a herrenbergi műhelyében, feltehetően hat segéd közreműködésével festette fára a két „óriási könyvnek” is tekinthető oltárt az evangélium 160 jelenetével. A két oltár időbeli sorrendisége és megrendelésének pontos körülményei nem ismertek.¹⁴

3. kép. Keresztelő János születésének ígérete

A mömpelgardi oltáron látható képek és ábrázolások

Füllmaurer festői fantáziájára és invenciójára nagy szükség volt, mert az Újszövetségben leírt üdvtörténet 160 jelenetét 157 képben bemutatni nagy teljesítmény. Hiszen az oltáron látható jelenetek tetemes része ikonográfiai újdonságnak számított, és a mai napig az is maradt. Ennek két oka van. Nemcsak az addig közismert újszövetségi jeleneteket, mint például Krisztus születése, keresztre feszítése,

¹² Egy 1616-ból származó leltárjegyzékben az oltárt egy nagy, lapozható könyvhöz hasonlítja a szerző. HAINHOFER 1896.

¹³ Kaspar Gräter Johann Lachmann-nal együtt az első, gyermekek számára készült német katekizmus megalkotója volt: a *Heilbronni katekizmus* 1528-ban jelent meg nyomtatásban. Gräter a művet a könyv bevezetőjében Füllmaurer nevű festő barátjának ajánlja. https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Lachmann.

¹⁴ Füllmaurer később részt vett egy tudományos könyv illusztrálásában is. Az 1543-ban Bázelen kiadott herbáriumnak dr. Leonhard Fuchs (1501–1566) botanikus és tübingeni orvosprofesszor volt a szerzője. Füllmaurer és festőtársa, Albrecht Meyer, valamint dr. Fuchs és a kiadó, Michael Isengrin színes portréi ebben a könyvben maradtak fenn az utókorunk. A könyvet szerzője egyébként Mária magyar királynénak (II. Lajos özvegyének) ajánlja előszavában. <http://openaccess-stadtbibliothek.ulm.de/buecher/flnk1543/>; <http://special.lib.gla.ac.uk/exhibns/month/oct2002.html>.

4. kép. Mátyás apostollá választása

5. kép. Dürer: Mária és Erzsébet találkozása, 1503/04

6. kép. Mária és Erzsébet találkozása

feltámadása, hanem Krisztus példabeszédeinek tartalmát és üzenetét is ábrázolni akarták. Csak a Hegyi beszédben elhangzó példázatokból a festő tizenegy új képi jelenetet – akár szó szerinti értelmezéssel – mutat be.

Az új jelenetek, típusok és alakok szükségességének másik oka a reformációra jellemző vallás- és egyházkritika volt. Szenteket és glóriákat hiába keresünk az oltáron, viszont ördögi attribútumokkal felruházott szerzetesek, papok és püspökök megtalálhatók néhány képen.

A nagyívű képi program (Lk 1,5–25) Keresztelő János születésének ígéretével kezdődik (3. kép), és a Szentlélek kitöltésével és Mátyás apostol megválasztásával (ApCsel 1,2) végződik (4. kép).

Néhány, tradicionálisan közismert jelenethez Füllmaurer Dürer közkészen forgó fametszeteit használta fel mintául. Dürer már 1511-ben, Benedictus Chelidoniumus költő-szerzetes szakmai tanácsadása mellett alkotta meg híres sorozatait: a *Nagy* és a *Kis Passiót*, az *Apokalipszist*, valamint *Mária életét* (5. kép). Reprodukálhatóságuk miatt ezek a nagyméretű, gyakran könyvbe kötött fametszetek nagyszámú – fizetőképes – érdeklődőhöz eljuthattak. Így a Füllmaurer által vezetett, herrenbergi festőműhelyben is ismerhették ezeket a mesterműveket.

Elképzelhető, hogy a hercegnek szánt polyptychonok (több részből álló, lapozható táblaképek) ezeknek a metszeteket tartalmazó nagy könyveknek a színes és kibővített bibliaváltozatoként készültek el. Hiszen a lapozható táblák 13 oldalán az evangéliumi történet 157 képen, kronologikusan (balról jobbra, föntről lefelé) van elhelyezve. A képek felső részében még a bibliai verssorok is olvashatók.

Dürer alakjait Füllmaurer ügyesen behelyezi az általa továbbgondolt vagy kialakított helyszínekbe. A *Mária és Erzsébet találkozása* (6. kép), *Keresztelő János születése* (8. kép), *A napkeleti bölcsek imádása* vagy *A tizenkét éves Jézus tanítása a templomban* (9. kép) című képek jó példák erre. A *Jézus megmossa Péter apostol lábát* (11. kép), *Júdás csókjával elárulja Krisztust* (14. kép) szintén ebbe a kategóriába tartozik.

Az utolsó vacsora képen (12. kép) két jelentet látunk egyszerre. Az előtérben a Péter apostol lábát mosó Jézus látható, ennek kompozíciója Dürer metszetével mutat nagy hasonlóságot. Az utolsó vacsorához összegyűlt apostolok viszont a háttérbe szorultak. Jézus Júdás szájába ad egy falat kenyeret, jelezve, hogy ő lesz elárulója.

A festő és teológus tanácsadója, ismerve az úrvacsora körül forgó vitákat – a szerzetesi igék eltérő értelmezését –, igyekeztek a konfliktust egy kompromisszummal feloldani. Nem Krisztus szavait szánták képpel „aláfesteni”, hanem egy nem vitatott jelenetet (lábmosás) emeltek ki a képi kompozícióban. Csak a kisebb, jobb oldali keretekbe írott verssorokban olvashatók Krisztus szentséget alapító szavai, a szerzetesi igék.

Új ikonográfiai találmánynak számítanak azok képek, amelyeken a Jézus példázataiból vett gondolatokat a reformáció által kritizált, korabeli – elsősorban

7. kép. A. Dürer: Mária születése a Mária élete ciklusból, 1503

8. kép. Keresztelő János születése

9. kép. A. Dürer: A 12 éves Jézus a templomban a Mária élete ciklusból, 1503

10. kép. Simeon és Anna

11. kép. A. Dürer: Jézus megmossa Péter apostol lábát. Kis passió, 1508–11

12. kép. Az utolsó vacsora

13. kép. A. Dürer: Péter levágja Málkus fülét és Júdás csókja. Kis passió, 1508–11

14. kép. Péter levágja Málkus fülét és Júdás csókja

15. kép. A búza és a konyol példázata

16. kép. A képmutató ítélkezése

egyházi – állapotokra alkalmazza. Pompás példa erre *A búza közé konkolyt hintő pap* (Mt 13,24–30), aki ördögi szarvakkal és tyúkklabakkal van ábrázolva, miközben a háttérben az egyház vezetői (püspökök és a pápa) alszanak (15. kép).

Valóban beszédes formát nyer egy képen a Hegyi beszédben (Lk 6,37–38.41–42) kritizált híres „képmutató ítélkezés”, miszerint mások szemében a gerendát is meglátjuk (16. kép). A Jelenések könyvéből ismert *Nagy parázna* is látható (Jel 7). A női alak sokfejú sárkányon lovagol, és aranyserleget tart a magasba. Ő az erkölcstelen egyházat jelképezi. A fehér báránybőrbe öltözött farkas pedig, aki a balkonról prédikál, a hamis tanokat hirdető óhitű papot karikíroz (17. kép).

A központi kép: Golgota

A gothai oltárral való összehasonlításban lehet a mömpelgardi közép kép jellegzetességeit a legjobban felismerni, szembetűnő üzeneteit kiolvasni. A két oltár központi képének témája azonos, de a mömpelgardi Golgota-kompozíció sokkal komplexebb. Jóval több alakot látunk benne, köztük nemcsak az eddigi ikonográfiából ismert bibliai típusokat, hanem új és „idegen” szereplőket is. Bizonyosan a korabeli politikai és vallási események részvevőit örökítették meg a képen.

Éppen úgy, mint azt a wittenbergi id. és ifj. Lucas Cranach híres alkotásaiból ismerjük, ahol a hagyományos ikonográfiát elhagyva szentek helyett kortárs reformátorok állnak Krisztus keresztye alatt vagy ülnek az utolsó vacsora asztala körül.

A *Golgota hegye, Krisztus keresztre feszítése és halála* látható az oltár központi és legnagyobb képén (18. kép). Ikonográfiájában több értelemben is eltér a korábbi ábrázolásoktól. A kompozíció – a kor szokásának megfelelően – Krisztus halálát és eltemetését egy festményen belül mutatja be. De feltűnő, hogy – a gothai oltárral ellentétben – a háttérben egy reneszánsz városból nem a keresztet hordó Krisztus és kísérete, hanem egy hatalmas, lándzsákkal felszerelt katonasereg kigyózik felfelé a Koponyák hegyére. Tudjuk, hogy Württembergert harcban nyerték vissza a Habsburg fennhatóság alól, és ennek a katonai győzelemnek köszönhetően válhatott a hercegség protestáns országgá. A dombtetőn álló három kereszt előtt levő térség két félre van osztva. A bal félkörben – azaz Krisztus jobbján – az *igazak* állnak, különböző csoportokra osztva. Az egyik csoport a hagyományosan ábrázolt „siratók” (Mária, Magdolna, János stb.). Előttük korabeli embereket látunk, akik felnéznek a keresztre, vagy egymással disputálnak. Néhány alak és fej portrészertő ábrázolása beazonosításra készíti a nézőt. A neves evangélikus teológusok mellett világi, de protestáns főurakat is felismerni vélek bennük.

A nagy kompozíció bal oldalán levő csoportból tűnnek fel ezek az ismerősnek ható személyek. Köztük van például egy halványsárga alak, aki szellemként vesz részt az eseményekben. Abban az időben úgynevezett *grisaille* (szürkeárnyalatos) festéssel szokták a már nem élő embereket ábrázolni. Személye viszont fontos szerepet játszott a reformáció kialakulásában, és ezért kerülhetett a csoportba. John Wycliffe-re, a 14. századi angol teológusra és előreformátorra emlékeztet a szakállas, hosszú sapkás és köpenyes öregúr. Nem messze tőle egy vörös szakállas, tollas kalapos fiatalember néz ki a képből, aki megszóalásig hasonlít VIII. Henrik angol királyra. Róla tudjuk, hogy 1534-ben lett Európa első protestáns királya (ugyanabban az évben, amikor Georg herceg visszafoglalta országát). Tehát politikai és reprezentatív szempontból a győztes protestáns főnemesek példaképe lehetett. A két leírt alak

17. kép. A nagy parázna

18. kép. Golgota

között Krisztusra feltekintő és egymással vitázó teológusokat látunk, akik Luther és Melanchthon arcvonásait viselik. Az előtérben áll még egy elegáns fiatal úr jogarral a kezében, aki jobbával a földre mutat és – háttal a keresztnek – kitekint a képből. A festmények adományozóit szokták így ábrázolni. Nem tudni, ki lehet, de bizonyosan a kor ismert szereplőinek egyike. Hipotézisem szerint akár az ifjú (27 éves) szakállas Christoph hercegi lehet, aki 1542-ben kapta meg a grófság felett való hercegi helytartói hatalmát, és ő lehetett az, aki ez alkalommal az oltárt a kastélytemplomban felállíthatta.¹⁵

Füllmaurer nem feltétlenül ismerte vagy láthatta a kor fontos szereplőit személyesen, de a korabeli ábrázolások alapján képes lehetett a közismert személyiségekből egy reprezentatív képi összeállítást elkészíteni.

Krisztus – ítéletet megelőlegező – balján az aktuális ellenséget képviselő, díszes török ruhákba öltözött lovasok és katonák képeznek egy félkört. Ők reprezentálják a pogány veszedelmet, amely nemcsak Krisztus haláláért felelős, de a kortárs Európát is fenyegeti. A mohácsi csata és Bécs ostroma után egész Európa megismerhette a török szultánnak és vezérkarának festett és nyomtatott képeit, hiszen a már működő sajtó terjesztette azokat.¹⁶

A teljes kompozíció tartalmaz még további hagyományos jelenteket, mint például középen a Krisztus ruhájáért kockát vető katonák, vagy Krisztus temetését, amely a jobb háttérben látható sírbarlang előtt zajlik.

A mömpelgardi oltáron látható 157 kép rengeteg részletével még sok felfedezni való érdekességet tartogat történelmi, művészettörténeti és teológiai szempontból egyaránt. Az oltár átfogó, mindenre kiterjedő kutatásához több szakember hosszan tartó együttműködésére lenne szükség.

Hogyan került az oltár Bécsbe?

A Kunsthistorisches Museumban őrzött *Mömpelgarder Altar* hadisarcként került Bécsbe 1634/35-ben. A 26 éves III. Ferdinánd (1608–1657) magyar királyként vett részt a harmincéves háborúban, ahol unokaöccsével, a spanyol Ferdinánd kardinálinfánssal megnyerték a Nördlingen város melletti csatát 1634 szeptemberében. Ezt az eseményt örökítette meg P. P. Rubens hatalmas festményén, amely szintén a bécsi Kunsthistorisches Museumban található (19. kép). Sajnos alig ismert tény, hogy Rubens ily módon festett magyar királyportrét, magyar viseletben, magyar lovasokkal, magyar lobogóval, győztesként. Az óriási festményt a hősök Antwerpenbe való díszbevonulására készítette, mondhatni propagandaplakátként. Ez magyarázhatja a képre jellemző nagyvonalú, impresszionisztikusnak ható ecsetkezelést is.¹⁷

A győzelmet követően Stuttgartból, a hercegi Kunstammerből (műkincseket őrző gyűjtemény) hozták el a Mömpelgardból való evangélikus oltárt, amely évszázadokig a katolikus császár kincstárában volt elhelyezve, azt

¹⁵ A Schmalkaldeni Szövetséghez tartozó reformátorok és vezető főurak, akik az oltár megrendelőjével szoros baráti kapcsolatban álltak, minden bizonnyal felkerülhettek a központi kép programjába. Ulrich nekik köszönhette hercegsége katonai visszaszerzését (lásd lándzsás zsoldosok), és ezáltal Württemberg vallási reformációjának lehetőségét. Feltehetően őket is hívta vendégségbe a Mömpelgardenben lévő rezidenciába, ahol reprezentációs célból is bemutatásra kerülhetett a nagy képes biblia.

¹⁶ Christoph hercegi 1532-ben személyesen vett részt a törökök elleni csatában, Bécsben. 1537-ben I. Ferenc francia király szolgálatában 10 000 zsoldos katonát vezérelt Olaszországban. [https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Christoph_\(Herzog_von_Württemberg\)](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Christoph_(Herzog_von_Württemberg)). A híres velencei festőművész, Gentile Bellini 1480-ban megfestette a nagy hódító, II. Mehmed szultán portréját, akinek pompás öltözéke sok későbbi – törököt ábrázoló – festményen is megtalálható.

¹⁷ <https://www.khm.at/objektdb/detail/1635/?offset=0&lv=list>.

19. kép. P. P. Rubens: III. Ferdinánd, Magyarország királya találkozik Ferdinánd bíborossal a nördlingeni csata előtt. Olaj, vászon, 1834/35 (KHM, Bécs)

is mondhatnánk, a világ szeme elől elrejtve. A vallási szempontból toleráns II. József császár engedte meg először az oltár kiállítását 1781-ben (anyja, Mária Terézia 1780-ban bekövetkezett halála után) Bécsben.¹⁸

2019-ben lehetőség nyílik a magyar közönség számára, hogy az oltár kicsinyített replikáját az ország több különböző pontján megtekinthesse. Az állami Reformáció Emlékbizottság támogatásával elkészülhet ennek a műalkotásnak a másolata, amely egyébként csak Bécsben látható eredetiben. A másolat Sopronban való elkészítéséről és az azt követő kiállítássorozatról tájékoztatni fogjuk a *Credo* olvasóit is.

¹⁸ <https://www.khm.at/objektdb/detail/763/?offset=0&lv=list>. Érdekes tény, hogy III. Ferdinánd volt az egyetlen magyar király, akit Sopronban koronáztak meg a ferences templomban Pázmány Péter esztergomi érsek közreműködésével, 1625. december 8-án. (Pozsonyban ekkor pestisjárvány volt.) Ezenkívül hét nyelven beszélt, köztük magyarul is. PÁLFFY 2014, 45. o.

Felhasznált irodalom

- BABEL, Rainer: Mömpelgard zwischen Frankreich und dem Reich vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: LORENZ–RÜCKERT 1999, 285–302. o.
- BREYVOGEL, Bernd: Die Rolle Henriettes von Mömpelgard in der württembergischen Geschichte und Geschichtsschreibung. In: LORENZ–RÜCKERT 1999, 47–76. o.
- Der Mömpelgarder Altar, Zeitzzeuge der Reformation.* Szerk. Helmut Maier. Evangelische Kirchengemeinde Herrenberg, Herrenberg, 2016.
- FLEISCHHAUER, Werner: *Renaissance im Herzogtum Württemberg.* Kohlhammer, Stuttgart, 1971.
- HAINHOFER, Phillip: Stuttgarter Rayss, 1616. *Neue Heidelberger Jahrbücher* 1. évf. 1896. 254–335. o.
- KRAUSS, R. 1894. Tiffernus, Michael. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 38. köt. Duncker & Humblot, Leipzig, 293–295. o.
- KUGLER, Bernhard von 1868–1872. *Christoph, Herzog zu Württemberg.* 1–2. köt. Ebner & Seubert, Stuttgart.
- LORENZ, Sönke – RÜCKERT, Peter (szerk.) 1999. *Württemberg und Mömpelgard 600 Jahre Begegnung. Beiträge zur wissenschaftlichen Tagung vom 17. bis 19. September 1997 im Hauptstaatsarchiv Stuttgart.* DRW Verlag, Berlin.
- MULLER, Frank: Der Mömpelgarder und der Gothaer Altar im Lichte der politisch-konfessionellen Lage Süddeutschlands um 1540. In: LORENZ–RÜCKERT 1999, 169–190. o.
- PACKEISER, Thomas: Lehrtafel, Retabel, Fürstenspiegel? Füllmaurers Tafelaltäre im Prozeß der württembergischen Reformation - ein Ortungsversuch. In: LORENZ–RÜCKERT 1999, 190–250. o.
- PÁLFFY Géza 2014. *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Sopron–Budapest.
- PFISTER, Johann Christian 1819–1820. *Herzog Christoph zu Wirtemberg: aus größtentheils ungedruckten Quellen.* 1–2. köt. Tübingen.
- STÄLIN, Christoph Friedrich von 1873.: *Württembergische Geschichte.* 4. köt. *Schwaben und Südfranken vornehmlich im 16. Jahrhundert. Zeit d. württ. Herzoge Eberhard II., Ulrich, Christoph, Ludwig; 1498–1593.* Cotta, Stuttgart–Tübingen.

Páll Csilla művészettörténész (1955) 1960 óta külföldön, jelenleg Ausztriában él. Művészettörténeti tanulmányait a bécsi és a müncheni egyetemen végezte. Hosszú ideig családi vállalkozásuk ügyvezető igazgatójaként dolgozott több kontinensen kommunális infrastruktúra rehabilitáció terén. 2010 óta Bécsben ismét visszatért a művészettörténeti munkákhoz. A Kunsthistorisches Museum-ban (KHM) tart német nyelvű előadásorozatot magyar történelemről műtárgyak, műalkotások bemutatásával. Bécsi magyaroknak tart tárlatvezetéseket a KHM-ben és a Schatzkammerben – „magyar szemmel”. A 2018 júliusában megjelent „Magyarország Bécsben” – művelődéstörténeti útikönyv ötletgazdája és egyik szerzője. A mömpelgardi oltár replikájának készítésének ötletgazdája és szervezője. Jelenleg a bécsi magyar evangélikus gyülekezet presbitere.

